

УДК 811.512.1'373.23 + 39:94:930.85(=512.1)
DOI 10.35254/bsu/2024.70.12

*Кубанычбек уулу Рустам,
Ош МУ, тарых-юридика институту,
магистрант*

ТҮРК ЭТНОНИМИН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТАРЫХЫЙ- МАДАНИЙ НЕГИЗДЕРИ

Кыскача мазмуну

Бул изилдөө түрк этнонимдеринин тарыхый-маданий булактарын жазма эстеликтердин жана археологиялык табылгалардын дисциплиналар аралык талдоосунун негизинде карайт. Термин алгач Түрк каганатынын доорунда (VI-VIII кк.) документтештирилген жана байыркы түрк тамыры *tögü*- "пайда болуу, түзүү" деген сөздөн келип чыккан. Этнонимдин карышкырдын мифологемасы менен байланышы - уруулук түзүлүштүн негизги тотеми катары далилденет, бул каган символикасында жана ырым-жырым практикаларында чагылдырылган. Кытай ("ту-кюе"), грек ("Фракия") жана Жакынкы Чыгыш булактарынын салыштырма талдоосу терминдин ар кандай контексттерде антропоним, этноним жана саясий маркер катары көп маанилүү табиятын көрсөтөт. Жыйынтыктар терминдин глобалдашуу шартында актуалдуулугун сактап калган этникалык аралык иденттүүлүктү калыптандыруудагы ролун баса белгилейт. Изилдөө түрк элдеринин маданий мурастарынын механизмдерин түшүнүүгө салым кошот.

Түйүндүү сөздөр: origin of people, tribal unions, historical heritage, mythology, sacred traditions, nomadic civilization, spiritual heritage, totemism, statehood, symbols of power.

*Кубанычбек уулу Рустам,
Ошский ГУ, Институт истории и права,
магистрант*

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТЮРКСКОГО ЭТНОНИМА

Аннотация

Данное исследование рассматривает историко-культурные истоки формирования тюркского этнонима на основе междисциплинарного анализа письменных памятников и археологических артефактов. Термин впервые был документально зафиксирован в эпоху Тюркского каганата (VI-VIII вв.) и происходит от древнетюркского корня *tögü*- "возникать, учреждать". Аргументируется связь этнонима с мифологемой волка – ключевого тотема в родоплеменной структуре, что отражено в каганской символической и обрядовых практиках. Сравнительный анализ китайских ("ту-кюе"), греческих ("Фракия") и ближневосточных источников демонстрирует полисемантическую природу термина как антропонима, этнонима и политического маркера в различных контекстах. Результаты подчеркивают роль термина в формировании надэтнической идентичности, сохраняющей актуальность в условиях глобализации. Исследование вносит вклад в понимание механизмов культурной преемственности тюркских народов.

Ключевые слова: происхождение народа, племенные объединения, историческое наследие, мифология, сакральные традиции, кочевая цивилизация, духовное наследие, тотемизм, государственность, символика власти

*Kubanichbek uulu Rustam,
Osh State University, History and Law Institute
master's student*

HISTORICAL AND CULTURAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE TURKIC ETHNONYM

This study examines the Turkic ethnonym's origins through interdisciplinary analysis of written monuments and artifacts. First documented in the Turkic Khaganate era (VI-VIII centuries), the term derives from the ancient Turkic root *törü-* "to arise, to establish." The ethnonym's connection with the wolf mythologem - a key tribal totem - is argued, reflected in Kagan symbolism and rituals. A comparative analysis of Chinese ("Tu-kyue"), Greek ("Thrace"), and Near Eastern sources shows the term's polysemantic nature as an anthroponym, ethnonym, and political marker. The results highlight its role in forming a supra-ethnic identity relevant to globalization. This study contributes to understanding cultural continuity mechanisms of Turkic peoples.

Keywords: origin of people, tribal unions, historical heritage, mythology, sacred traditions, nomadic civilization, spiritual heritage, totemism, statehood, symbols of power.

Киришүү: Түрк элдеринин маданиятында аталыштар өзгөчө мааниге ээ. Алар жөнөкөй гана ысымдар эмес, терең тарыхый, маданий жана лингвистикалык тамырлары бар символдор. Түрк аталыштарынын пайда болушу түрк урууларынын турмуш-тиричилиги, жаратылыш менен болгон байланышы, баатырдык эпостору жана диний ишенимдери менен тыгыз байланыштуу. Бул аталыштар аркылуу түрк элдеринин дүйнөгө көз карашы, баалуулуктары жана тарыхый окуялары чагылдырылат. Бул изилдөө түрк аталыштарынын келип чыгышын, алардын маанисин жана түрк маданиятындагы ролун түшүндүрүүгө багытталган.

Актуалдуулугу: Түрк аталыштарынын пайда болушу жана алардын мааниси азыркы учурда да өз маанисин жоготкон эмес. Бүгүнкү күндө түрк тилдеринде сүйлөгөн элдердин маданиятын, тарыхын жана мурастарын изилдөө алардын улуттук идентификациясын чыңдоо үчүн өтө

маанилүү. Аталыштар аркылуу биз түрк элдеринин байыркы тамырларын, жаратылыш менен болгон гармониясын жана баатырдык каармандарын унутууга жол бербей, мурасты сактап калууга мүмкүнчүлүк алабыз. Ошондой эле, глобалдашкан дүйнөдө улуттук маданиятты сактоо жана өнүктүрүү көйгөйлөрү дагы ушул теманын актуалдуулугун көтөрүп турат. Түрк аталыштарынын изилдөөсү аркылуу биз өткөн менен учурдун ортосундагы көпүрөнү бекемдөөгө жардам бере алабыз.

Түрк аталышынын пайда болушу

Түрктөр тарыхта кеңири географиялык аймактарга таралып, өздөрүнүн маданий жана этностук өзгөчөлүгүн сактап келишкен. Тарыхый жазууларда алар ар түрдүү аттар менен белгилүү болушкан [1, 3 б.]. Сумер, Субар, Кут, Элам, Кассит, Хурри, Хатти жана Урартулар түрк же түрк маданий чөйрөсүнө байланыштуу уруулар катары пайда болгон [2, 87 б.]. Ошондой эле Этруск, Киммер, Сактар (Скиф), Сирак,

Хун жана Сабар аттары да түрк маданий чөйрөсүндө орун алган. "Түрк" аталышы колдонула баштагандан кийин да бул маданий чөйрөгө Булгар, Түргөш, Уйгур, Печенег, Хазар, Огуз, Карлук, Кыпчак жана Якут сыяктуу аттар кирген [3, 22-73 б.]. Ошондой эле Казак, Кыргыз, Уйгур, Якут сыяктуу аттар эзелки доорлордон бери өзгөрүүсүз колдонулуп келген.

Жогоруда аталган уруулардын айрымдарынын тили менен түркчө ортосунда байланыш түзүлгөнүнө, ал тургай айрымдарынын тили түздөн-түз түркчө экенине карабастан, уруунун аталышында "түрк" деген аталыш колдонулбаганын байкоого болот. "Түрк" аталышы биринчи жолу Гөк Түрк дооруна таандык улуттук булактарда кездешет. Күл Тегин, Билге Каган, Билге Тоньюкук, Онгин жана Көлчор жазуулары бул аталышты камтыйт. Күл Тегин жана Билге Каган жазууларында "Түрүк" деп эки муундуу түрдө колдонулган, ал эми Билге Тоньюкук, Онгин жана Көлчор жазууларында бул аталыш да кездешет. "Түрк" деген аталыш Гөк Түрк доорунда эки түрдө – "Түрүк" жана "Түрк" деп колдонулган жана бул аталыштардын бири эки муундуу, экинчиси бир муундуу болуп жазылган. Бул маалыматка таянып, түрк деген аталыш Гөк Түрктөр доорунан мурда колдонулган эмес деп жыйынтык чыгарууга болот. Башкача айтканда, улуттук булактарда түрк аталышы Гөк Түрктөрдүн доору менен башталып, андан кийин үзгүлтүксүз колдонулган. Тарыхчылар жана түрк маданияты боюнча изилдөөчүлөр "Т" тамгасы менен башталган уруулардын аттарын түрк аталышы менен байланыштырып изилдеп келишкен. Айрыкча, Кытай булактарында кездешкен "Ту-Кюе" деген аталыш өзгөчө көңүлгө алынган. Кытайлар түрктөрдү "Ту-Кюе" деп аташкан жана бул аталыш түрк сөзүнүн көптүк формасы "Түркүт" дегенге туура келери айтылууда [4, 14 б.]. Эски түрк тилинде "т" тамгасы көптүк

формасын түзүүдө колдонулган. Мисалы, "оглан" сөзүнүн көптүк формасы "оглыт", "тигин" сөзү "тигит", "таркан" сөзү "таркат" болуп өзгөргөн. Демек, "Түркүт" көптүк формасы болсо, анын жекелик формасы "Түркүн" болушу мүмкүн деген ой айтылган. Кытайлардагы "Ту-Кюе" аталышы түрк тилиндеги "Түркүт" же "Түрүк" аталышына дал келет жана бул аталыш Кытайларга түрк тилинен өткөн. Түрк жазма булактарында "Түрк" жана "Түрүк" аттары "бодун" деген сөз менен бирге колдонулган. Бул жагдай Кытай жазмаларында эмне үчүн бул аталыш көптүк формада келерин түшүндүрөт.

Кытайлар түрк эли менен узак убакыт бою социалдык, саясий, укуктук, аскердик жана маданий байланышта болушкан. Кытай жазмаларында чыгыш хундарга тиешелүү болгон "Цун" жана "Тик" деген эки уруунун аттары кездешет. Эски кытай тилинде "р" тыбышы жок болгондуктан, кытайлар бул тыбышты же алып салышкан, же анын ордуна "л" тыбышын колдонушкан. Ошондуктан, кытайча "Тик" сөзү түрк тилиндеги "Түрк" [4, 17 б.] сөзүнүн эквиваленти болушу мүмкүн деп айтылган.

"Түрк" деген аталыш биздин заманга чейинки VI кылымдын ортосунда Түрк каганаты тарабынан негизделген мамлекет (552–744) менен пайда болгон деп эсептелет. Алгач бул аталыш 542-жылы Кытай жазмаларында кездешкен. Билге Тоньюкук жазуусунда 725-жылы, Күл Тегин жазуусунда 732-жылы, жана Билге Каган жазуусунда 735-жылы түрк тилинде "Түрк" аталышы колдонулган [5, 99-121 б.].

Ошондой эле түрк аталышы башка булактарда да кездешкен. Окумуштуулар грек жазмаларында "Трак", "Таргита", "Тыркае", индия жазмаларында "Турукха", "Турушка", Алдыңкы Азиядагы чопо жазмаларында "Турки" өлкөсү, Ассур жазмаларындагы "Турукку" деген аталыштарды түрк аталышы менен байланыштырышкан.

Тооратта кездешкен "Тогарма" аталышы менен "Түрк" аталышын байланыштыруу аракеттери да жүргүзүлгөн [6, 307 б.]. Бул жагдайда түрк аталышы түрк жана кытай булактарынан тышкары, аккад, ассур, индия жана грек булактарында да изилденген. Бирок хронологиялык жана маданий жактан бул аталыштардын байланыштарын толук аныктоо мүмкүн болбой, ар кандай булактарда өз алдынча берилген аталыштардын "Түрк" аталышына туура келиши мүмкүн деген божомолдор менен гана чектелүүдө. Ошондуктан жаңы документтерге жана маалыматтарга муктаждык бар экени анык.

Тарыхта "Түрк" аталышына көптөгөн маанилер берилген. Бул маанилердин теги Түрк каганатынын дооруна барып такалат. Түрк каганаты доорундагы Суй-Шу деп аталган кытай булагында "Ту-кье" сөзү түрк тилинде "туңгуч" же "миңфер" дегенди билдирери айтылат. Бул маалыматка ылайык, түрк эли өз атын Алтай тоолорунун этегинде жашаган, шлем сымал бийик тоонун формасынан алган деп түшүндүрүлөт. Ошондой эле, түрк аталышы парсы тилиндеги "тарг" жана анын диалекттеринде колдонулган "тулга", "толга", "дугулга", "дулуга", "дулга" сыяктуу сөздөр менен теңдештирилген. Түрктөрдүн курал-жарак жасоодогу чеберчилиги жана темир шлемдерди (же миңферлерди) баштарына кийип жүрүшкөндүгү бул аталышка негиз болуп берген деп айтылат. Мындан тышкары, Кара Калпак элинин кара баш кийиминен улам аталганындай, түрк эли да "Темир Баштар" же "Миңферлер" деп аталып калышы мүмкүн экени белгиленген.

Ислам булактарында түрк аталышы Яжуж-Мажуж дубалынын артында "таштап коюлган" (арабча "терк") эл катары аталган. Нух пайгамбардын уулу Яфеске бөлүнгөн аймакта "Түрк жергеси" адамсыз, "таштап коюлган" абалда болгондуктан, бул элге "Түрк" деген ат берилген деп айтылат. XI кылымда Махмуд Кашгари да

исламдык булактардын таасиринде: "Түрк – Нух пайгамбардын уулунун аты. Бул ат Нухтун уулу Түрктүн урпактарына берилген ысым" деп жазган. Ал "Түрк" сөзү бир адамды, ал эми анын урпактары үчүн колдонулганда көптүк маанини билдирерин түшүндүргөн. Мында "Түрк" деген ысымды Улуу Кудай өзү берген деп айтылат. Бирок "Түрк" аталышынын эмнени билдиргени так түшүндүрүлгөн эмес. Айрым булактарда бул сөз "толук курак" же "жетилүү курагы" деген маанини билдирет деп айтылат [7, 350-351 б.].

"Түрк" сөзүнүн биринчи илимий түшүндүрмөсүн Х. Вамбери берген. Анын айтымында, "Түрк" түрк тилиндеги "түрөмөк" (келип чыгуу, көбөйүү) деген сөздөн келип чыккан. Бул "түрө" жана "төрө" деген түшүнүктөр менен байланыштырылган [8, 47 б.]. Түрк аталышынын этимологиясы жана Түрктөрдүн келип чыгуу уламышы түрк тарыхынын жана маданиятынын маанилүү бөлүгүн түзөт. Х. Вамберинин пикиринде, "Түрк" сөзү түрк тилиндеги "төрү-мөк" же "түлө-мөк" деген сөздөрдөн келип чыккан, бул сөздөрдүн мааниси "жаратылган" же "жаратылуу" дегенди билдирет. Бул сөздөрдөн улам, түрк сөзү: "түлө-мөк" → "түрүк" → "түрк" деген формага чейин өнүккөн деп болжолдонот [9, 20-23 б.]. Түрктөрдүн түпкү теги жана алардын этникалык түзүлүшү тууралуу төмөндөгүдөй уламыш бар. Уламышка ылайык, Түрктөр, Хундардын тукумдары болуп эсептелет [10, 786-787 б.] жана алардын бир бутагы болгон. Алар Ашина аттуу үй-бүлөдөн тараган. Түрк маданиятында карышкырдын издери көп кездешет. Кытай булактарында дагы Түрктөрдүн карышкырдан туулганы көрсөтүлөт [11, 86 б.]. Мындан тышкары, карышкыр түрк мифологиясында борбордук ролду аткарат. Түрк бийлиги уруусунун ата-бабасы карышкыр болгон. 6-7-кылымдарда түрк элдеринин арасында карышкыр-ата ишеними абдан кеңири

жайылган. Бул үчүн таштарга жана металл такталарга карышкырды сүрөттөгөн оюулар жасалып, Түрк каандары ата-бабаларынын элесине урмат катары ордолорунун алдынан карышкыр баштуу тууну тигип жүрүшкөн [12, 316-317 б.]. Карышкыр баштуу туу каандык белгиси болгон. Улуттук булактарда колдонулган "Түрүк" / "Түрк" атынын "туруу", "туулуу", "туулган", "жаратылыш" менен байланышкандыгы, Кытай булактарында берилген маалыматтардай, түрк маданият чөйрөсүндө чыккан туруу дастандары, туруу тууралуу дубал сүрөттөрү жана таштарга жасалган оюулар жокко чыгарууга мүмкүнчүлүк бербей турганчалык денгээлде аныкталган. Ошентип, Түрк "туулган", "жаратылган" деген маанилерди алган. Кийинчерээк Түрк аты жаңы маанилерге ээ боло баштаганы да байкалат. Уйгур тексттеринде "Түрк" сөзү "күчтүү" деген мааниге ээ деп белгиленет. Эски түрк элине күч, эрдик, жакшы сапат, бекемдикти билдирген сөздөрдүн уруусунун, уюмунун, элдеринин аттары катары колдонулганы кеңири таанылган. Бул жерде айтылгандай, Печенек урууларынан биринин аты Кангар (Баатыр), экинчи биринин аты эрдик (жакшы сапат) болгон. Огуздардан Кайы уруусынын аты "күчтүү, тайманбас", Салур уруусунун аты "согушчу", Шор түркөрүнөн Каран уруусунун аты "эр жүрөк, баатыр" маанисинде болгон. Огуздардан Кынык уруусынын аты да "күчтүү, бекем" деген мааниге ээ болчу. Бул жерде аталган уруулардын да аталышы "күч, баатырлык, бакубат" деп колдонулган. Түрк аталышы да "күч" катары колдонулган" [13, 275-281 б.]. Бул ат баштапкы кезде уруу аталышы болуп келсе, кийин эл аталышына айланган жана бүгүнкү күндө бүткүл түрк дүйнөсүн көрсөтүп турат.

Түрк деген ат Түрк каганаты доорунда "Түрк" жана "Түрүк" түрүндө колдонулгандыгы белгилүү. Жазма эстеликтерде Түрк атын "Түрк Билге Каганы" деп жеке

адамга байланыштуу жекелик мааниде колдонулганын, ошондой эле "Түрк бооду" (Түрк эли) деп көптүк мааниде да колдонулганы көрүнүп турат. Бул аталыш Түрк боодуна, башкача айтканда, Түрк элине гана чектелген эмес. Түрк кагшанатынын доорунда башка түркчө сүйлөгөн уруулардын аталышына да "Түрк" деген ат ыйгарылып, алардын түрк экени баса белгиленген. Бул жагдай жазма эстеликтерде төмөнкүдөй баяндалган:

- "Түргөш каганы түркмүн, элим менин" деп айтылган.

- "Бымын Идук Кут тукумундагы уруу болгон."

- "Тогуз Огуз менин элим болгон."

Ошондой эле:

- "Отуз Татар... Тогуз Огуз башчылары, эли,"

- "Түрк, Огуз башчылары уккула" деген сөздөр Түрк аталышынын астында ар кандай уруулардын да камтылганын көрсөтүүдө.

"Он ок уруусу азап тартты" деген билдирүү биримдик сезиминин бар экенин айгинелейт. "Түрк Сир элинин жеринде уруу калган жок" жана "Түрк Билге Каганы Түрк Сир элин, Огуз элин багып турган" деген билдирүүлөр Сирлердин бар экенин, алар түрк экенин тастыктап турат. Сирлердин Сириктар деп аталганы жана алардын түрк экени да түшүнүктүү болот.

Бул маалыматтардан Гөк Түрк доорунда Түргөш, Басмыл, Тогуз Огуз, Отуз Татар, Он Ок, Огуз жана Сирлер түрк экени жана түрк аталышынын ар кандай уруулардын башын бириктиргени көрүнөт.

Түрк деген ат ар кандай уруулардын өзгөчөлүктөрүн камтыган ат катары колдонулган. Бул контекстте Кашкарлы Махмуд түрк урууларынын өзгөчөлүктөрүн белгилеген. Ал түрк элдеринин төмөнкү сапаттарын айткан: [14, 352 б.]

- сулуулук,
- сүйкүмдүүлүк,
- таттуулук,

- адептүүлүк,
- улууларды урматтоо,
- убадага туруучулук,
- жөнөкөйлүк,
- чынчылдык жана башка көптөгөн жакшы сапаттар.

Ошентип, Огуз урууларынын бекем, шамдагай, күчтүү, жакшы, баатыр, бай, токтоо жана адилеттүү сыяктуу мүнөздөрү түрк деген аттын астында бириккен [15, 230 б.].

Түрк деген ат түрк элдеринин кеңири аймактарга таралышы менен көбүрөөк колдонулуп баштаган. Түрк мамлекетинин түзүлүшүндө орун алган Огуздар бул атты сактап калышкан. Алар орус жылнаамаларында “Түрк” же “Торки” деген ат менен белгиленген. Орто Азиядан ислам мамлекеттерине ар кайсы мезгилдерде барган түрк элдери араб булактарында “Атрак” (бирдикте “Түрк”) деп аталган [16, 318 б.].

10-кылымдан тартып “Түрк” аталышына кошумча “Түркмөн” деген ат да колдонулган. Кашкарлы Махмуд бул ат жөнүндө төмөнкүчө түшүндүрмө берген: [17, 353 б.].

• Суроого: “Сен кимсиң?” (ким сен) деп суроо берилсе, жооп: “Түркмөн” деп айтылат, бул “мен түркмүн” дегенди билдирет.

• Ошентип, “Түркмөн” деген ат жеке колдонулган, бирок кийинчерээк “Түрк” сыяктуу эле, жекелик жана көптүк мааниде колдонулуп калган.

“Түрк” жана “Түркмөн” аттары бирге колдонулганда, Огуздарга “Мусулман түрк” деген мааниде “Түркмөн” деп айтыла баштаган. Бул ат бара-бара популярдуу боло баштаган. 13-кылымдан тарта “Огуз” атын алмаштырган. Селчуклуулар доорунда түрк жана түрк уруулары үчүн бирдей эле “Түрк” жана “Түркмөн” деген аттар колдонулган.

• Отурукташкан эл үчүн “Түрк”, көчмөн турмушту сүргөндөр үчүн “Түркмөн” деген ат басымдуулук кылган.

• Осмон доорунда да ушундай эле бөлүнүү болгон: “Түрк” отурукташкан жана шаардык элди билдирсе, “Түркмөн” көчмөн турмушту сүргөндөргө колдонулган [18, 319 б.].

Түркия деген аталыш да Түрк аты менен байланышкан. Бул ат орто кылымдарда кеңири аймактарды камтыган.

• 6-кылымда Орто Азия үчүн “Түркия” деген термин колдонулган.

• 9-10-кылымдарда Волгадан Орто Европага чейинки Хазар жана Мажар аймактары “Түркия” деп аталып калган.

• 12-кылымдан тартып бул ат Анадолуну билдире баштаган.

Бүгүнкү күндө “Түрк” жана “Түркмөн” аттары менен байланышкан географиялык аталыштарга Түркстан, Түркия (Түрк өлкөсү) жана Түркмөнстан (Түркмөн өлкөсү) кирет [19, 8 б.].

Кортунду

Жыйынтыктап айта турган болсок Түрк аталышынын мааниси жана жайылышы көбүнчө улуттук булактарга барып такалат. Бул жерде Түрк доорунун жазма булактары жана табылгалары өзгөчө оорунду ээлейт. Улуттук булактарга жазма документтер, эпостор, археологиялык табылгалар, дубал сүрөттөрү жана скульптуралар кирет. Бул маалыматтар түрк аталышынын келип чыгышынын баштапкы жана кийинки маанилери, ошондой эле анын тарыхый жайылышы жөнүндө баалуу маалыматтарды берет. Түрк деген ат улуттук булактарда алгач Түрк каганатынын жазууларында кездешет. Бул сөз түрк тилиндеги “törü-mek” / “türe-mek” (жаратуу, өнүгүү, пайда болуу) деген этиштен келип чыккан. “Törü” (эреже, тартип) сөзүнүн негизинде “Төрүк” = “Түрүк” = “Түрк” формалары калыптанган. Түрк сөзүнүн маанисин түшүнүүгө дубал сүрөттөрү жана таш бетиндеги скульптуралар чоң салым кошот. Айрыкча, Күл Тегин эстелигинин эки бетинде бөрүнүн балдарды эмизип жаткан көрүнүшү чагылдырылган.

Ушул сыяктуу сүрөттөр түрк аталышынын “түбөлүк” жана “түүлөө” түшүнүктөрү менен түздөн-түз байланыштуу экенин далилдеп турат. Бүгүнкү күндө да түрк аталышы ар кандай жеке, географиялык жана улуттук мааниде колдонулуп, түрк элдеринин тарыхый жана маданий биримдигин чагылдырып турат. Түрк деген ат бүгүнкү күндө Түркияны борбор кылуу менен дүйнөнүн ар тарабындагы көптөгөн элдерди жана мамлекеттерди камтыган концепцияга айланды. Бул ат миллиондогон адамдарды камтыган, дүйнөгө кеңири таралган маанилүү түшүнүккө айланып, дээрлик универсалдык символ болуп калды.

Түрк сөзү төмөндөгүдөй колдонулат десек болот:

- Жеке адамдын аты катары,
- Уруу жана улуттун символу катары,

- Жер жана өлкө аталышы катары узак убакыт бою кеңири аймактарда колдонулуп келген жана азыр да колдонулууда.

Түрк сөзү түрк элинин баалуулуктары менен тыгыз байланышкан жана төмөнкү сапаттарды чагылдырат:

- Калыстык жана адилеттүүлүк
- Убадага бекемдик
- Конокко сый-урмат көрсөтүү
- Жакшылыкка умтулуу жана боорукердик
- Туруктуулук жана чечкиндүүлүк
- Мээримдүүлүк жана тууралык

Бул сапаттар түрк улутунун маданий жана моралдык өзөгүн түзүп, түрк аталышынын терең маанисин ачып берет. Түрк аты жөн гана сөз эмес, тарых, маданият жана руханий баалуулуктардын жыйындысы катары каралып келет.

Адабияттар

1. Durmuş İ. Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı = Дурмуш И. Тюркское присутствие в Анатолии в доисторический период // Uluslararası Askeri Tarih Dergisi = Международный журнал военной истории. 2007. № 87. S. 1-16. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/313721> (дата обращения: 15.01.2025).

2. Durmuş İ. Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu'da Türk Varlığı = Дурмуш И. Тюркское присутствие в Анатолии в период саков и гуннов // Eski Ön Asya Uygurluklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı = Тюркское присутствие в Анатолии от древних переднеазиатских цивилизаций до наших дней. Ankara, 2008. S. 83-98. URL: <https://www.altayli.net/sakalar-ve-hunlar-doneminde-anadoluda-turk-varligi.html> (дата обращения: 05.01.2025).

3. Orkun H.N. Eski Türk Yazıtları = Оркун Х.Н. Древнетюркские надписи. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987. 962 s. URL: https://www.academia.edu/41659776/Eski_Turk_Yazitlari_Huseyin_Namik_ORKUN (дата обращения: 15.01.2025).

4. Orkun H.N. Türk Sözü'nün Aslı = Оркун Х.Н. Происхождение слова "тюрк". Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020. 36 s. ISBN: 978-975-16-1720-0. URL: <https://ru.scribd.com/document/384618321/Huseyin-Namik-Orkun-Turk-Sozunun-Asli-pdf> (дата обращения: 15.01.2025).

5. Orkun H.N. Eski Türk Yazıtları = Оркун Х.Н. Древнетюркские надписи. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987. S. 99-121. URL: https://www.academia.edu/41659776/Eski_Turk_Yazitlari_Huseyin_Namik_ORKUN (дата обращения: 15.01.2025).

6. Kafesoğlu İ. Tarihte "Türk" Adı = Кафесоглу И. Имя "тюрк" в истории // Reşid Rahmeti Arat İçin = Для Решида Рахмети Арата. Ankara, 1966. S. 307.

7. Sümer F. Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları = Сумер Ф. Огузы (Туркмены): История, племенная организация, дастаны. İstanbul: Türk

Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999. S. 350-351. URL: <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2015/06/OĞUZLAR-Prof.-Dr.-Faruk-Sümer.pdf> (дата обращения: 10.01.2025).

8. Koca S. Türk Kültürünün Temelleri II = Коджа С. Основы тюркской культуры. Т. 2. Ankara: ODES Ltd. Kültür Yayınları, 2003. 47 s.

9. Ögel B. Türk Mitolojisi = Огель Б. Тюркская мифология. С. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993. 644 s. ISBN: 978-975-16-0114-8.

10. Durmuş İ. Vusunlar = Дурмуш И. Усуни // Türkler = Тюрки. С. I. Ankara, 2002. S. 786-787. URL: <https://tarihkitap.com/2024/06/17/vusunlar-2/> (дата обращения: 25.01.2025).

11. Eberhard W. Çinin Şimal Komşuları = Эберхард В. Северные соседи Китая. Ankara, 1996. 86 s. URL: <https://ru.scribd.com/document/434301965/W-Eberhard-Cin-in-Şimal-Komşuları-pdf> (дата обращения: 30.01.2025).

12. Kafesoğlu İ. Türk Milli Kültürü = Кафесоглу И. Тюркская национальная культура. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989. 454 s. ISBN: 978-975-437-236-6.

13. Nemeth G. Der Volksname Türk = Немет Д. Этноним "тюрк" // Körösi Csoma Archivum = Архив Көрёши Чома. 1927. II/4. S. 275-281. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157930> (дата обращения: 02.02.2025).

14. Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk = Махмуд Кашгарский. Словарь тюркских наречий. İstanbul, 2024. 885 s. ISBN: 978-975-17-4886-7.

15. Sümer F. Oğuzlar (Türkmenler) = Сумер Ф. Огузы (Туркмены). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999. 230 s.

16. Kafesoğlu İ. Türk Milli Kültürü = Кафесоглу И. Тюркская национальная культура. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989. 318 s. ISBN: 978-975-437-236-6.

17. Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk = Махмуд Кашгарский. Словарь тюркских наречий. İstanbul, 2024. 353 s. ISBN: 978-975-17-4886-7.

18. Kafesoğlu İ. Türk Milli Kültürü = Кафесоглу И. Тюркская национальная культура. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989. 319 s. ISBN: 978-975-437-236-6.

19. Durmuş İ. Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı = Дурмуш И. Возникновение, значение и распространение имени "тюрк". 2007. 8 s. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/29831/321022> (дата обращения: 05.01.2025).